

Божидар ШЕКУЛАРАЦ

МОРАЧКА ПОВЕЉА

Говорити о Зети а заобићи Морачу немогуће је. Још 1460. године (5. V) Млечани везују Морачу за Зету, у документу када говоре о крајевима око Медуна: „Tuta la Xenta de qua de la Muraza“.¹

Морача се први пут као жупа помиње у Летопису попа Дукљанина. Између 1330. и 1367. године у околини Дубровника налазимо досељенике из разних крајева. Међу њима се набрајају и они из Мораче.² „У жупи Морачи имао је жупски град истог имена; његов се положај данас не може тачно одредити, али се у сваком случају налазио у близини манастира Мораче“.³

У вријеме владе Вукана Немањића дукљанска област захватала је и земљиште дуж читавог слива ријеке Мораче.⁴

У Морачи је 1252. године Стефан, син кнеза Вукана, основао манастир, за владе краља Уроша I. Ова Стефанова задужбина је највеличанственији споменик у Црној Гори из доба Немањића. Храм је посвећен Успенију Богородице, а рађен је у византијском стилу, сразмјерних дјелова. Сазидан је .SΨḡ. (6760=1252) године о чему свједочи и натпис изнад врата предњег дијела цркве: — син светин храмъ прѣсветине дѣвы Богородице създах и оукраших въ име Оуспениа њ, азъ Стефанъ син великаго кнеза Елка, вѣноукъ свѣтаго Симеоуна Немани. И сиа быше въ дни благочестиваго краля нашего Оуроша. Е лѣто .SΨḡ. индикта .i.

Што се палеографске стране натписа тиче, на први поглед се уочавају иницијална слова ћирилице, А, В, Е, З, И, К, М, Н, О,

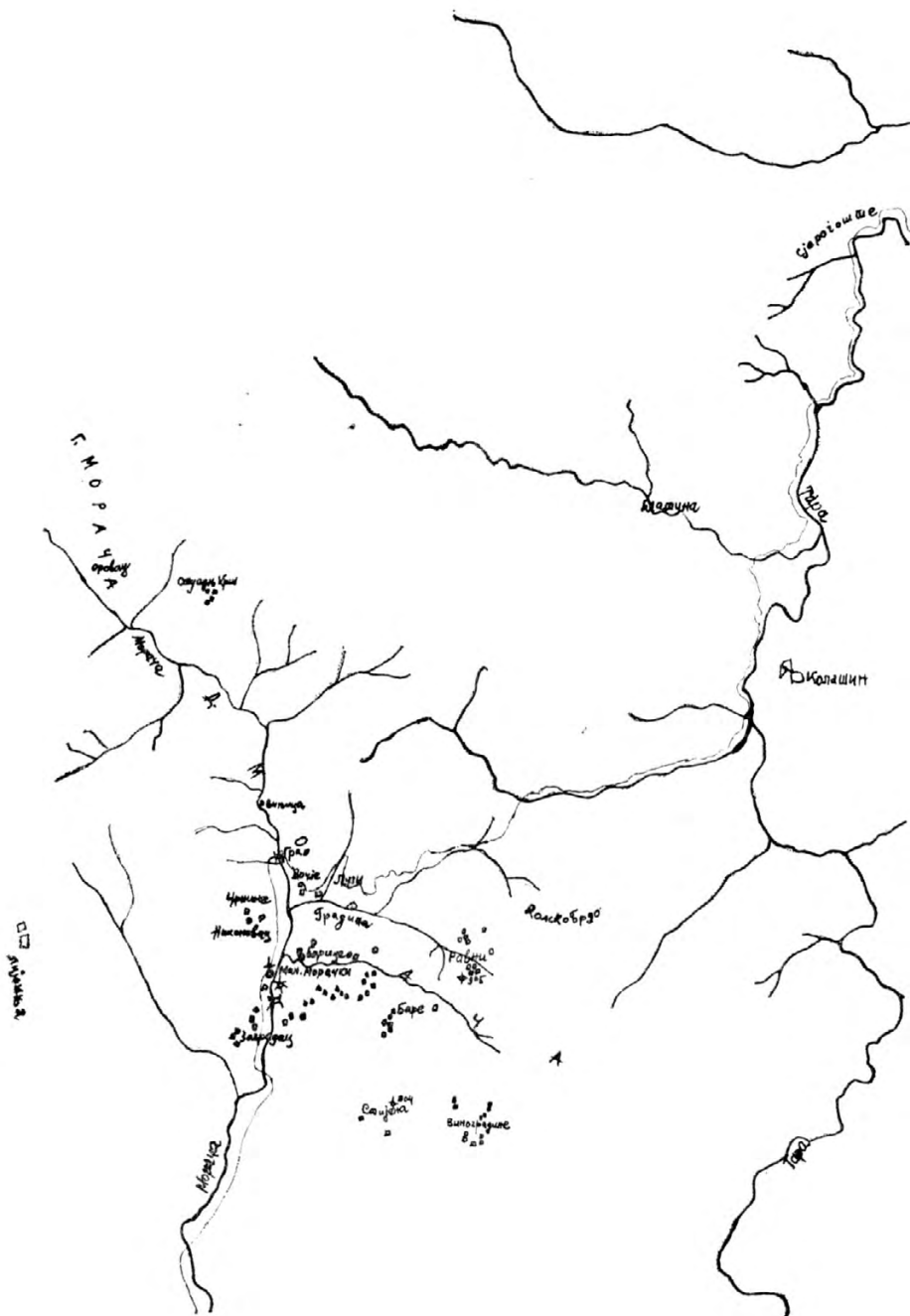
¹ С. Љубић, *Листине о ондошајих између јужнога Словенства и Млетачке републике*, Загреб 1890, X, 151.

² К. Јиречек, *Историја Срба III*, Београд, 1923, стр. 176.

³ *Историја Црне Горе II/2*, Титоград, 1970, стр. 188.

⁴ Б. Михаиловић, *Манастир Морача*, Цетиње, 1982, стр. 5.

Mastelinstvo Neracko Monastire

П, Р, С, Т, уставног типа, иста као и савремена им грчка унцијална слова која у старим ћирилским споменицима јужнословенске провениенције доста често срећемо. Тврд материјал, на коме је урезан натпис, утицао је на облик неких слова, која имају нешто углатији дуктус него тадашње грчко унцијално писмо на пергаменту (напримјер, Х, **Ѕ**, Д, те и В, М).⁵

Сам облик слова у овом натпису, слично свечаним потписима, омогућио је прављење лигатура. Овдје имамо изразит примјер епиграфске ћирилице са лигатурама од два, три и више слова (ПР, АМЪ, ИМ, НЪ, ЛИ, АВ, ЛК, ВН, УМ, АНМИ, АНШ, УР, ИНК).

Посебно је интересантно написано име „Стефан“ дато у монограму, као у повељи Уроша I Дубровнику из 1254. године,⁶ што очигледно показује везу између писма у владарском потпису са натписом. Дволинијску схему прелазе слова Д, Ц, З, а у њој остају Ђ, Џ, **Ѕ**, Х, и Р, која у књишком писму у XIII вијеку прелазе ту схему.

Скраћене су, или имају знак за скраћивање ове ријечи:

Дакле, скраћене су углавном *nomina sacra*, према грчком узору, мада се писци црквенословенских споменика не држе строго система грчких текстова у погледу скраћивања „светих имена“, самостално уводећи абривијатуре. У ред тих нових *per contractio- net* спада у ријеч **стѣни** нашег натписа.

Са дипломатичке стране натпис се састоји из инвокације, интитулације и датирања.

Инвокација је вербална, мада се може претпоставити да је постојала и симболична у облику крста, али да је приликом рестаурације покривена малтером.

Стефанова интитулација је уведена ријечју „азъ“, као и у грчким приватним исправама Јужне Италије.⁷

Натпис је датиран византијском ером од постанка свијета, годином **SVZ** (6760) — што одговара времену од 1. септембра 1251. до 31. августа 1252. године. — и византијском индикацијом (инѣдикта I).

Овај натпис је у ствари наставак једног већ устаљеног типа ћирилских натписа у словенској епиграфици на Балканском по-

⁵ В. Гардтгаузенъ, *Греческое письмо*, Энциклопедия славянской филологии, вып. 3/2.

⁶ F. Miklošić, *Monumenta Serbica spectantia histeriam Serbiae, Bosniae, Ragusii, Vienaе* 1858, 45.

⁷ G. Ferrari, *I documenti greci medioevali di diritto privato dell' Italia meridionale*, *Byzantinische Archiv*, IV, 1910, 7, 26.

NATPIS IZNAD ULAZNIH VRATIJU

СНИ СТЫН ХРАЖ· ГРБС
 РЪТЕ ДРВЫ БЦЕ· СЪЗД
 АХ НЪ ВРА СНА КНТЕ
 СЛЕ ННАЕ· АЗКА· СЪВБ
 ЛЕГЖМ ЕЗКА· ВЪРТО
 МЕН АНН· НОТКА КЖТОУ
 А КРАШШЕ· К АБЪ· ХЖТАН·

луострву. Веома сличан натпис се налази узидан у манастиру Витовнице код Пожаревца.⁸

Институција и датум, као и читава композиција ових натписа, веома је налик на формулу и композицију натписа цара Самуила.⁹

Изузетна је вриједност овог натписа јер су његовом обрадом освијетљене неке нејасноће око тога ко је био Стефан оснивач Морачког манастира. Исто тако постаје јасно, да је Дмитар, касније калуђер Давид, син Стефанов, управо онако као што се каже у Летопису Архива за повјестницу југославенску („Hie Vlakkan, magnus knez, genuit filium: Stephanum, magnum knezium, aedificavit multas elegantes Ecclesias in honorem assumpta in Morasca... Stephanus genuit filium Dmitra Supanum. Dmitar factus monachus, dictucque David“).¹⁰

Натпис из 1575. године, који се налази с десне стране врата цркве, веома јасно говори о оснивачу манастира Стефану и кнезу Вукићу Вучетићу који је обновио манастир 1575. године, пошто су га Турци били разрушили и опустошили почетком XVI вијека.¹¹

Овај натпис гласи:

Благоволѣниѣм ѡтца и поспешениѣм сына и саврѣшенїиѣм всесветаго доуха си светы и вожаставин храм оупенїѣ пресветыѣ богородице сазда се трѣдом и подвигом великаго краля Стефана, сына великаго кнеза Ђљкана; по сих же и пописа светїиѣм вавбраженни. По много лѣтѣх же вїсть пороушени, и шѣрѣте немонаха дома їгоумень ва тоурска ноужна времена, и шѣновн ї пописа светї вавбраженни са братїиѣми ѡже ѡ Христе и са хти-торї и приложници, и са настоїаниѣм кнеза Ђвкіка, ва лѣкто ꙗ · з · п · г · , саврѣшї се мѣсеца шхтемрїѣ · к · днь.

Изгледа да је Морачки манастир страдао више пута и прије провале Турака јер се у Тронушком летопису каже, да га је обновио краљ Милутин,¹² а 1444. године у запису у рукопису Берлинске библиотеке¹³ стоји да манастиру свете Богородице, поп Никодин, прилаже неке књиге, јер је овај свети храм био осиротио.

⁸ Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, IV, бр. 5986, 5996; I, бр. 8.

⁹ Л. Милетичъ, *Къмъ Самуиловаѣ надписъ отъ 993. година*, Извѣстїя Русс. Археол. института въ Константинополѣ, IV, 1899, I—20; Йор. Ивановъ, *Български старини изъ Македония*, 1908, 21—26.

¹⁰ Архив за повјестницу југославенску III, Загреб 1854, 14.

¹¹ А. Јовићевић, *Опис манастира Мораче*, Просвјета II, Цетиње, 1893, 86; исти: *Историја Мораче до 1820. год.*, Братство VII, Београд, 1896, 220.

¹² Приредио Гаврило Витковић, *Споменици из будимског и пештанског архива од год. 1749—1780*. Грађа за новију српску историју, књ. V — Гласник Српског ученог друштва, Други одељак, стр. 60, Београд 1874.

¹³ Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, Београд, 1902, I, стр. 89.

Том сиромашењу вјероватно су узрок опет Турци, који су били присутни у ове крајеве знатно раније. Већ 1399. године Дубровчани пишу војводи Пашијату и захваљују му се што њиховим трговцима даје „вѣрꙋ“ господина цара великога Паизита“, и своју, да слободно иду на Морачу и на Лим.¹⁴

У XVII вијеку у манастиру Морачи су се поново одвијале живе црквене и друге активности.¹⁵ Овдје су одржавани сабори, бирани су патријарси, расправљано је питање везе с Римом поводом тадашњих настојања Курије око ширења уније на Балкану.¹⁶

По диспозицији црква Успења Богородице припада скупини цркава из XIII вијека, која има висок брод, нижи трансепт и куполу на пандантивима.

Живопис у цркви је сликан 1574. и 1577. године. Фреске на фасади су рађене 1616, а у параклису св. Стефана 1643. У Морачи је на прелазу XVII у XVIII вијек умјетничка активност „давала значајне радове једног карактеристичног стила и тако продужила неимарску и сликарску традицију, која је створила и старије морачке знаменитости“.¹⁷

Уз велику цркву св. Богородице овдје се налази и црква св. Николе, која припада манастиру, а за коју се каже, да је била сазирана прије саборне цркве, да би се у њој држала служба док велика не буде готова.¹⁸ То потврђује и натпис који се налази изнад црквених врата.¹⁹

Кад је страдао манастир рушена је ова црква, али је обновљена и живописана 1639. године при патријарху Пајсију и игуману Антонију.

Тада је на зиду иза црквених врата направљен препис повеље, коју је оснивач Стефан дао Морачи. Н. Дучић каже да је то „пријепис Стефанове оригиналне крисовуље са пергамена, коју је Ковалеvски имао у рукама, кад је походио Морачу 1841. год.; али је сада нема тамо“.²⁰ Тог пергаменог примјерка, наравно, ни сада нема, али је срећна околност да се ипак сачувала у препису из 1639. на црквеном зиду. Текст повеље дајемо тако да пред-

¹⁴ Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма*, I, Београд — Сремски Карловци, 1929, стр. 219.

¹⁵ В. Петковић, *Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа*, Београд, 1950, 195; *Глас црногорца* 27, 1887; В. Марковић, *Православно монаштво и манастири у средњевековној Србији*, Сремски Карловци 1920, стр. 80.

¹⁶ Ј. Радонић, *Римска Курија и јужнословенске земље од XVI до XIX века*, Београд 1950, главе VII, XI—XIII.

¹⁷ Франце Месеснел, *Манастир Морача и његове иконе*, Народна старина, бр. 28, V 1932, стр. 133.

¹⁸ Н. Дучић, *Морача и Острог у Црној Гори*, Гласник СУД XLIII, Београд, 1876, 59.

¹⁹ Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи I*, Београд, 1902, стр. 339.

²⁰ Н. Дучић, *Морача и Острог у Црној Гори*, Гласник СУД, XLIII, Београд 1876, 59.

MORAČKA POVELJA I dio

II dio

прѣстѣща: и пакы дѣ зна на лѣшню
 вѣдѣ земля: полѣ сѣкѣ иза прѣбогѣ сѣкѣ
 шое избанѣ землѣ оупослѣне бѣ
 мѣ проухменѣ стѣфанѣ приложи зѣ
 оу сего ошѣ адрѣгѣн лѣдѣн купнѣ сѣмо:
 нѣкѣ купнѣ сѣмо усвѣсѣхъ гавнѣана: тои
 нѣкѣ купнѣ сѣмо пѣзѣлѣхъ прѣсто до бѣ сѣ
 вѣе землѣ: и нынѣ айтѣ херѣ цеговѣскои
 дѣнѣнѣ: и кѣ пѣзѣ сѣмо мнѣ айтѣ бѣ нѣ лѣ
 нѣсто мѣста сего ігуменѣхъ кѣ аи ои о
 нѣ лѣхъ: сѣкѣ тѣ нѣши же пѣзѣ айтѣ сѣмѣнѣ
 гѣ нѣхъ мѣно нѣ сѣборѣ сѣто монастирѣ
 сѣ сѣкогѣно гѣше: аще кто сѣ рѣгѣнѣтѣ
 зѣмѣнѣ нѣлѣ проухѣнѣ нѣлѣ любо: кто нѣ
 нѣтѣ нѣлѣ прѣмѣнѣтѣ: нѣлѣ сѣннѣнѣтѣ
 сѣннѣ зѣше гѣннѣнѣ бѣ ащѣннѣ: тако вѣ нѣ
 нѣ сѣхъ сѣ сѣтворѣтѣ: нѣ сѣ прѣвѣннѣ зѣмо
 прѣстѣннѣнѣнѣ прѣнѣтѣтѣ сѣ: сѣ рѣннѣ гѣ
 ннѣнѣ бѣ ащѣннѣ тако нѣ сѣ сѣтворѣннѣ гѣно
 бѣ: по сѣннѣ же сѣ сѣ рѣннѣ сѣ сѣ рѣннѣ зѣкѣннѣ
 тако вѣтѣ гѣлѣ: гѣмѣнѣ асѣтѣ хѣвѣ а хѣлѣф:
 1825 173

ставља тачну слику оригинала, са скраћеницама, акцентима и знацима интерпункције. Слова су писана као у оригиналу; у ортографији нема никаквих измјена: О, ѡ, оу и њ су као у тексту на зиду.

Пепис са зида објављен је код А. Јовићевића и Љ. Стојановића.²¹

У оба ова издања има извјесних непрецизности и недостатака, нарочито код Јовићевића. Тако Стојановић пише одвојено за Градац, иако је написано заједно у повељи, а исти топоним (Заградац) постоји и данас, јужно од Манастира. У 8. реду, у ријечи Црњиџина, исти изоставља друго и. Исто тако изоставља у 38. реду у ријечи господствуюћими посљедње и, које је истина надредно и у лигатури са м, и у 40. реду у ријечи ѡт изоставља т.

Код Јовићевића: у 4. реду умјесто оуъзъ Љско врьдо стоји оуъзъско врьдо; у 8. реду у ријечи црњиџина изостављено је друго и као и А на крају; у 13. реду у ријечи кршъ изостављен је њ; у 14. реду написано је глѡдѡн умјесто глѡдѡн; у 15. реду вчелню умјесто вѡчелню; у 19. реду пише дн врьда умјесто до врьда; у 21. реду извршио је вокализацију у ријечи цѡркѡвнаа(цѡркѡвнаа); у 24. реду изостављено је друго и у ријечи другѡих, као и х у ријечи свѡѡхъ, у 25. реду; на крају ријечи хѡрѡцѡговскоѡхъ написан је ѡ, мада је послѡје р и в изостављен. Умјесто ѡ свуда је писано руско ѡ; у 37 реду умјесто причѡтъѡти написано је причѡтити.

Јегор Коваљевски је 1841. године боравио у Морачком манастиру, гдје је између разних папира „нашао доста добро очувану повељу о подизању храма, коју је својеручно потписао сам Стефан: то је један уски свитак, дуг до два аршина, у којему су са свим потанкостима описане земље, природне границе, риболови и разне повластице, које су дароване храму“.²² Он даље цитира и потпис оснивача са повеље: „Стефан Урош по милости божиои краљ и с Богом самодржац србски“.

Ако се упореди овај опис са постојећим преписом, одмах се примјећује да је препис много краћи. Ово свакако због тога што су сувишни дјелови повеље, као аренга, изостављени, а цитирају се само дјелови у којима се набрајају поклоњена добра.

Повеље исписане на зиду су врло ријетке. У Црној Гори ова је и једина. Чувена је повеља у цркви Грачанице и један велики запис под сводом пирга испред припратне у Жичи.

Да је постојала пергаментна Стефанова повеља, има више доказа: као прво, опис и свједочење Коваљевског, затим, традиција да сваки сазидани или обновљени манастир, или свака црква владарска задужбина добија свој правни документ, диплому, која је

²¹ А. Јовићевић, Просвјета IX, год. II, Цетиње, 1894, 418; Љ. Стојановић, Стари српски записи и натписи I, Београд, 1902, 339.

²² Е. П. Коваљевски, Црна Гора и Славенске земље IV, С-Петербург, 1872, 111—119.

имала да регулише правне односе и обезбиједи приходе. Осим тога, на самом почетку, у XIII и XVI реду, каже се да се ова повеља даје на знање свима, што је била уобичајена формула српских владара. Доказом се може сматрати и неједнак број слова по редовима и неједнака величина слова јер је сликар — преписивач желио да их вјерно пренесе са оригинала. Пергаментни примјерак повеље је нестао између 1841. и 1875. године, јер је нико послѣ Коваљевског није видио?

Са дипломатичке стране ова повеља показује неке карактеристике повеља српских владара.

На самом почетку је симболична (крст) и вербална инвокација — Боже вѣ име твое.

Нема интитулације и аренге. Могуће да их је писар преписа изоставио. Међутим, свјетовне рашке повеље врло често су без интитулације, а у првим повељама уопште нема аренге.²³

Одмах послѣ инвокације долази диспозиција, и то са двије главне теме.

У првом одјелку диспозиције износе се границе имања поклоњеног цркви и набрајају брда, воде, поља у Горњој и Доњој Морачи и око Манастира. Затим се говори о купљеним земљама од Равњана и земљи у Сјерогошту коју приложи проигуман Стефан у вријеме управе кир Пајсија и митрополита херцеговачког кир Логина. Ово чини други, засебан дио диспозиције.

На крају диспозиције се набрајају црквени достојанственици, патријарх, митрополити и игуман, који се могу сматрати за свједоке. Они својим присуством гарантују ваљаност повеље.

Закључни дио садржи доста ријетку формулу санкције:
 аце се кто оврещет се игъмень или проигъмень или люво кто продати или
 прѣмениты или $\begin{matrix} \text{Т} \\ \omega \end{matrix}$ ниниты $\begin{matrix} \text{Т} \\ \omega \end{matrix}$ сѣих вышереченѣих ващинъ, такови имат сѣдь себе
 сътворити и съ прѣвыми законопрѣстѣпници и причѣтати се...

Пријетњу земаљским законом за преступнике налазимо још и у повељи цара Душана Хиландару од јуна 1355. године.²⁴

Дакле, преступници — игумани или било ко други, уврстиће себе у законске прекршиоце. Овдје нема пријетње моралним казнама, што је у црквеним повељама врло ријетко.

Интересантна је и повеља цара Душана Хиландару од маја 1355. године, гдје се поред пријетњи свјетовним и другим казнама пријети и „закономъ да га посоуди“.²⁵ Ова Душанова повеља је важна овдје и због тога што се између набројаних имања и повластица које цар да је Хиландару наводи и „на Мораче половина ловица“.

²³ С. Антољак, *Помоћне историјске науке*, Краљево, 1971, 92.

²⁴ С. Новаковић, *Законски споменици српских држава средњега века*, Београд 1912, 429.

²⁵ Исто, стр. 432.

Короборација зазима крај повеље гдје се каже: „*ω* више речених вацнинах тако и господствуюциим речено бысть. По сѣих же сѣ свещении съборѣ завѣща тако быти“.

О потпису знамо само оно што нам наводи Ковалеvски, а нема сумње да је и гласио тако јер је ова формулација потписа била честа код српских владара.

На крају, као наставак короборације, је датирање преписа: в лѣто $\neq$ з.р.м.и., а *ω* рожд. Христова $\neq$ а.х.л.д. круг сл. $\tilde{\text{и}}$, лун. д. дакле — 7148, а то је 1639/40. и од рођења Христова 1639, круг сунца осми а мјесеца четврти.

Овакав начин забиљежен је неколико пута у зетским повељама.²⁶

Палеографске и језичке особине

Ова повеља заузима више од половине десног зида иза црквених врата, и то 125 см висине, на висини од око 0,5м изнад степеница, и 45 см ширине.

Исписана је у 40 редова текста, преко цијеле ширине оивиченог простора, с тим што се 40. ред завршава дијелом испод мјеста које означава датум. Да би могао писати слова, писар је повлачио паралелне линије по малтеру, којих се држао. Редови су сасвим мало, с десне стране, укосо постављени, мада је размак између њих правилан и износи 1,4 см.

Повеља је сасвим добро очувана. Ипак, има једна повећа мрља од влаге око 10 см на почетку 13, 14. и 15. реда, те су почетна слова тешко читљива јер су изблиједјела. Основа на којој су писана слова је бијела, а слова црне боје. Слова су углавном исте величине: висине око 2,12 см, а има неколико нешто мањих.

Тип слова је полууставни, каква су вјероватно била и на пергаменом оригиналу, јер има неколико карактеристичних примјера који одговарају словима старијег типа од оног кад је овај препис на зиду рађен, као на примјер — ниско *ѣ*, тј. смјештено између двије линије реда, а само у 21. и 39. реду (*свѣ*, *завѣща*) стубић прелази основне црте; у доњи простор залазе слова: *оу*, *ѣ*, *ц*, *д*, *ш*; нека се слова досједно пишу у реду која у уставу прелазе у доњи односно горњи простор: *р*, *х*, и *џ*.

Осим овога, треба истаћи и неке палеографске особине овог текста које су типичне за текстове из XIII и почетка XIV вијека: *Ї* срећемо више пута и у два словна облика: са двије тачке изнад усправне црте, или са надредним знаком $\frown$; *у* је употребљено у ријечима *кѣрѣ*, *логѣноу* и *Паѣсею* са различитим надредним

²⁶ М. Милутиновић, *Историја Црне Горе*, 1835, 12; П. Ровинский, *Черногория в ея прошлом и настоящем*, I, Санктпетербург 1888, стр. 727.

ознакама, гдје двије тачке означавају гласовну вриједност *И*; *М* је уставног облика; *ч* има облик чашице а *ж* се пише из три потеза вјероватно под утицајем босанских рукописа.

Средње пречаге код *Н* и *И* обично нијесу много тање од стубића, а такве су и код *к*, *ю*, *ш*.

Петље код *Б*, *Ѣ* и *В*, имају скоро трапезоидни облик; *ω* је тако стилизовано да средња спојница два кружна дијела не допире даље од њихове средине; *Ф* представља кружић пресјечен усправном цртом која прелази доњу црту.

Овдје је интересантно видјети неколико лигатура састављених од два или више слова, као: патриарх⁸, митрополит⁸, и горни^к, и Заградац^к, ик, ни, ми и тд.

Многе ријечи су скраћиване, посебно при крају редова, вјероватно да би се редови што више уједначили. Најчешће краћенс су ријечи црквеног поријекла *-бе/Боже/*, *црковнаа*, *црквѣ*, *ство/светаго/*, *хва/Христова/*, *род/рождества/*, али и у ријечима гдје је лако било уписати писана (брзописна) слова *М* и *Х* на крају ријечи */сьборω, сѣи, итд.)*.

Посебну појаву чини неизостављено, али јако смањено и изнад слова уписано *О*: *Їѣрѣлинах⁸, ѡнѣнѣю*; затим *ѣ* написане изнад реда *херѣцеговѣскомѣ*. У тексту је означено *С* изнад реда са знаком кратице у ријечи *бѣ /бысть/* која обично у себи садржи вриједности и за *Тѣ*.

Из свега реченог, а с обзиром на начин писања и потезе, може се истаћи да текст ове повеље одговара општем типу писма XIII вијека, али да има особености, недоследности и потеза које је унио писар пишући овај препис на зиду тек у XVII вијеку.

Овдје је употребљен грчки акцентски систем: *оксија* (´) служи за обиљежавање наглашених самогласника. *Варија* (˘) нема одређену употребу, јер му је мјесто на крају ријечи, а налазимо га на разним мјестима, насупрот одредбама грчког правописа.

Периспомена (˘) је употребљена неколико пута без одређеног правила.

Надредни знак (˘) се пише више пута изнад сугласника иза којих је у повељи стајало *јер*.

Од знака интерпункције налазимо: тачку, зарез, двије тачке, и на једном мјесту три тачке, које означавају крај једне цјелине.

Од свих гласовних и ортографских разматрања у тексту ове повеље најинтересантније је посматрати употребу полугласника.

Има много случајева гдје полугласник у слабом положају није написан, али у његовој употреби има великог удјела и традиција. Да би се добила јасна слика о употреби *ѣ*, издвојени су

случајеви на крају ријечи, у предлогу, онда у префиксу, и у унутрашњости ријечи.

Прву групу чине ријечи гдје је њ на крају.

У номинативу и акузативу једнине њ је увијек написан на свом старом мјесту, у титулама — прои^гѡмень, патриархъ, и^гѡмень, у личном имену — Стефанъ; у називима мјеста — Градацъ, Прагъ, кршъ, пѣкъ, Багрињ слапъ, Юсѡвъ кршъ, Чвилацъ; у заједничким именицама — брѣгъ, виноградъ, сѡдъ, врѣхъ, рѣтъ, сѡборъ, кршъ.

У генитиву множине — баѣи^нь.

У инструменталу једнине придјева — Морачкѣмъ.

Код аориста — бысть.

У генитиву множине замјенице — свѣхъ.

ѡ је изостао у сљедећим случајевима:

— у номинативу једнине — врѣх, крш, кур.

— у инструменталу једнине — прѣстолом, и^гѡменом, сѡбором.

— у локативу множине — баѣинах;

— у трећем лицу једнине презента — имат, обрещат;

— генитиву множине замјенице — сѣих;

— придјева — бѡдимлянском;

— прилога — посрѣд;

Предлог *изъ* у сложеницама употребљен је само двапут, и то без ѡ — из'вани, из'дано. Предлог *съ* је три пута употребљен испред сугласника (*М, П, Т*) и то увијек са ѡ: съ морачкѣмъ, съ митрополѣти, с прѣвими.

Предлог *въ* је употребљен само једанпут и то са ѡ — въ име.

Јасно се уочава тенденција чувања полугласника ѡ послѣје *р* у слабом положају или гдје *р* има вокалну вриједност — црѡковнаа/зх/, црѡквѣ, грѣли, прѣпорицоу, брѡдо, врѣх, крш, врѣтла, срѡбскоѡ, прѣвими, црѣни^а, крѡковъ, рѣтъ.

Изостављање полугласа ѡ у слабом положају обиљежено је знаком у неколико случајева — полуесом *S* (пајерком) изнад реда гдје је мјесто ѡ — виног^ад', изнад', оу^з', из'дно, кр'шъ, морач'кѣмъ, никон^ов'ца, сѡраш'та, црѡков'на, гор'ниѡ, запрѡвор'ѣ, вонч'та, из'ванѣ, срѡв'скеѡ, херцегов'скомъ, ан'ѡнѣю, сѡвор'но, речен'ниѡх, свещен'ны.

У јаком положају ѡ се чува — лѡско брѡдо, прѣсльце, сѡборъ. Ђ се употребљава само једном — херцегов'скомъ, мада је А. Јовићевић погрешно дешифровао полуглас у ријечи — брѣда (танко јер ѡ а не дебело ѡ).

Ы се употребљава недосљедно — *выше*, а налазимо и *више*; исто тако и *лакы* наспрам *паки*, али и срѡв'скеѡ, бысть, свещены, быти, затим, ѡнимиты, прѣмениты, сы.

оу = ѡ. Оу је обичније (18 пута) у предлогу, а ѡ свега пет пута — ѡ брѡдо, ѡ Плочѡ, итд; у почетку ријечи налазимо само једанпут оу — оуз', а у средини четири пута је узето ѡ — кѡпис-

мо, бѢдимлянском, ѿгменѢ, прикѢплино, док у наставцима имамо једанпут оу — Прѣпорицоу, и једанаест пута Ѣ.

Ѣ се досљедно употребљава.

Ѧ је употребљено у десет случајева и то трипут у предлогу, а на осталим мјестима пише се О.

Иако је изостављен полугласник у ријечи *срѣб'скы*, није извршено једначење сугласника.

Ї се пише у ријечима грчког поријекла — Їер монахѢ, ѿгменом, итд, али и у ријечима — сѣих, гранѣце, рѣкѢ, людѣи, итд. У старословенским споменицима јавља се намјесто И и слово ѣ као алтернативни знак за обиљежавање редукованог а. На примјер у Немањиној повељи: *милосрѣдью* (датив једине). Слично налазимо и у овој повељи — *причѣтъти*. *на*, *ю*, *Ю* пишу се досљедно — *земля*, *землье*, *землю*, *любо*... у гласовним групама: *ля*, *лье*, *лю*, *на*, *не*.

Ѧ и Ѣ се означавају истим знаком — Ѧ: мѣћа, Рићина, Люботиће.Ѣ

У овој повељи је написано: *кѡу Павсею*, *кѡу ЛогѡноѢ*, *кѡу Ян'до-нию*, са употребом *ѡ*.

Ријеч *кѡу* постала је од грчког *κύριος* (господин, господар), а изговара се: *ћир*.²⁷

Занимљиво је истаћи стари наставак у првом падежу једине код придјева женског рода — *црѣков'наа*, који срећемо три пута. Исто тако инструментал множине — *сѣ митрополѣти*, гдје је узет меки наставак.

Прилози: превод Натписа и Повеље

Натпис: „Овај свети храм пресвете дјеве Богородице подигох (створих) и украсих у име њеног успења, ја Стефан, син великога кнеза Вука, а унук светога Симеона Немање. И ово би у дане благочестивога краља нашега Уроша, године 1252.“²⁸

Повеља: „Боже, у име твоје, нека се зна црквена међа с морачкијем селима око цркве: из дна Грла и Заградца, на Праг, изнад Прпорице у бријег, уз Ласко брдо, у воду на дно Скока, у Крш више Макаријеваче, страном право у Плочу на врх Бурица, право низ бријег у воду на дно Китошевине, у Плочу на врх Никоновца право у Пријеслаце на брду, путем изнад Црнина у воду на дно Сеоца, право страном у Претчаско брдо, у Пег више Воичја у Крков виноград, право у Водиштицу у Мили, у Багрин слап, у Виноград, у Јејев крш, у Градину посред Орашја у Велики крш на дно Иванових Вртова, право преко Глодије у врх Баре, опет потоком иза Точца (чвилца) у ријеку у Вчелињу, опет низ воду низ Морачу у Грло. И опет нека се зна, црквена земља у Горњој Морачи: оба поља, и Доње и Горње и Заградца

²⁷ П. Ђорђић, *Историја српске ћирилице*, Београд, 1971, 212.

²⁸ Превео Б. Шекуларац.

и на Рт Блатишта, Риђина њива границе до брда, и Равни све и Цријемтишта. И опет се зна на Лијешњу црквена земља: Поље ове и Запреворје све. И опет што је извање земље у последње вријеме прикупљено.

Проигуман Стефан приложи земљу у Сјерогошту, а земљу других људи куписмо, и Љуботиће куписмо у свијех Равњана. Тада управљаше кир Пајсије патријарх пријестолом све српске цркве, и митрополит херцеговачки кир Логино, и кир Пајсије митрополит будимљански, и овим светим мјестом игуман кир Антоније јеромонах. Пресвијетли патријарх са митрополитима и игуманом и сабором светог манастира, сви заједно рекоше:

Ако се ко нађе, игуман или проигуман или ко год продати или промијенити или узети од ових више речених баштина, такви ће себе осудити и међу прве законске преступнике сврстати. О више реченим баштинама, тако би речено од господара. Овако да буде завјетова свештени сабор, године ≠ 7148, а од рођења Христова ≠ 1639. круг сунца 8, мјесеца 4".

Печат Манастира Мораче

Božidar Šekularac

THE FOUNDING DEED OF MORAČA MONASTERY

Summary

The author presents the history of the Morača monastery, a subject which has already been studied. For the first time, however, a complete analysis is also given of the founding inscription on the church wall and of the founding deed. The text of the founding deed as presented is, in fact, a copy of the founding deed of Stevan Vukanović, which was lost in the latter part of the 19th century. The copy was made in the 17th century and is much shorter than the original document.

The paper presents for the first time and in one place a complete insight into this exceptional cultural document: the texts of the founding deed and the inscription, their translations and facsimiles, along with a paleographic, textual and linguistic analysis.